

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

7 czerwca 2024 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

SSN Mariusz Łodko (przewodniczący)

SSN Krzysztof Grzesiowski (sprawozdawca)

SSN Marcin Łochowski

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym 7 czerwca 2024 r. w Warszawie
skargi kasacyjnej Gminy S.

od wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu

z 26 lutego 2021 r., I AGa 280/19,

w sprawie z powództwa Gminy S.

przeciwko J. G.

o zapłatę,

oraz w sprawie z powództwa wzajemnego J. G.

przeciwko Gminie S.

o zapłatę,

1. oddala skargę kasacyjną,

2. zasądza od Gminy S. na rzecz J. G. kwotę 8100 zł (osiem tysięcy sto złotych) tytułem zwrotu kosztów postępowania kasacyjnego.

Krzysztof Grzesiowski

Mariusz Łodko

Marcin Łochowski

UZASADNIENIE

1. Wyrokiem z 4 października 2019 r. Sąd Okręgowy w Poznaniu oddalił powództwo główne powoda (pozwanego wzajemnego) gminy S. przeciwko pozwanemu (powodowi wzajemnemu) J. G. o zapłatę kwoty 1 153 262,58 zł, zasądził od gminy S. na rzecz J. G. kwotę 392 626,21 zł z ustawowymi odsetkami za opóźnienie od 12 stycznia 2017 r. do dnia zapłaty, oddalił powództwo wzajemne w pozostałej części i orzekł o kosztach procesu.

2. Wyrokiem z 26 lutego 2021 r. Sąd Apelacyjny w Poznaniu oddalił apelację gminy S. od powyższego wyroku.

3. Z ustaleń faktycznych poczynionych przez Sąd Okręgowy i zaakceptowanych przez Sąd Apelacyjny wynika, że w 2013 r. gmina S. ogłosiła przetarg na realizację zadania inwestycyjnego pod nazwą „Kontynuacja zadania pn. „Kompleksowa rewitalizacja S. jako podstawa rozwoju tej miejscowości na bazie unikatowego potencjału historyczno-kulturowego, turystycznego i rekreacyjnego”. W oparciu o rozstrzygnięty przetarg gmina S. 17 kwietnia 2013 r. zawarła z J. G. umowę o roboty budowlane. Umowa obejmowała w szczególności:

1. budowę otwartego basenu wraz z niezbędną infrastrukturą (technologią basenową, podziemną przepompownią, zjeżdżalnią, brodzikiem dla dzieci);
2. rozbudowę z przebudową budynku socjalnego wraz z niezbędnymi instalacjami i przyłączami oraz instalacją solarną;
3. zagospodarowanie terenu obejmujące elementy małej architektury (ławki, kosze), ogrodzenie basenu, plac zabaw, górkę saneczkową;
4. wykonanie skateparku;
5. wykonanie altany grillowej;
6. wykonanie oświetlenia oraz systemu monitorowania terenu rekreacyjno-sportowego;
7. przywrócenie stawu do uprawiania sportów wodnych wraz z pływającymi pomostami oraz przebudową zasilania w wodę;
8. wykonanie boiska do siatkówki plażowej;

9. budowę ścieżek turystycznych wzdłuż muru klasztornego oraz na wałach zbiornika wraz z komunikacją wewnątrz rewitalizowanego obszaru.

Przy tym, jak wynikało z umowy, szczegółowy zakres robót przedstawiały stanowiące integralną część umowy: projekt budowlany, specyfikacje techniczne wykonania i odbioru robót, oferta wykonawcy wraz z opracowanym na podstawie dokumentacji projektowej i specyfikacji technicznych wykonania i odbioru robót kosztorysem ofertowym, specyfikacja istotnych warunków zamówienia dostarczona przez zamawiającego, szczegółowy harmonogram rzeczowo-finansowo-terminowy.

Zgodnie z zawartą umową wykonawcy przysługiwało od zamawiającego wynagrodzenie ryczałtowe w wysokości 4 470 012,97 zł brutto, które obejmowało wszystkie koszty związane z realizacją robót objętych dokumentacją projektową oraz specyfikacją techniczną wykonania i odbioru robót, w tym ryzyko wykonawcy z tytułu oszacowania wszelkich kosztów związanych z realizacją przedmiotu umowy.

Wykonawca zobowiązał się do wykonania przedmiotu umowy w terminie do 30 października 2013 r., a za nieterminowe wykonanie robót zobowiązany był zapłacić zamawiającemu karę umowną w wysokości 0,1% wynagrodzenia za każdy dzień opóźnienia.

Zakres robót objętych wynagrodzeniem ryczałtowym został przedstawiony przez zamawiającego w przedmiarze robót do wykonania, który był częściowo niezgodny ze stanem faktycznym. Dokumentacja projektowa została wykonana przez zamawiającego niewłaściwie. Pomimo wskazania w dokumentacji przetargowej, że jakość robót wykonanych przez poprzedniego wykonawcę była dobra, w rzeczywistości ich jakość była zła i wymagały poprawek.

Przed przystąpieniem do robót palowych wykonawca dokonał wymiany i zagęszczenia gruntu na terenie budowy, co było konieczne do realizacji zadania. Właściwe roboty palowe zostały przerwane, bowiem stwierdzono brak nośności pali. Wykonawca po konsultacji z geologiem poinformował gminę S., że nie ma możliwości wykonania zakładanej w projekcie długości pali ze względu na inne niż określone w dokumentacji warunki gruntowe.

Po rozpoczęciu robót ziemnych w zakresie wykopu pod budynek pompowni zastane warunki gruntowe uniemożliwiły wykonanie robót. Wykonawca natrafił

bowiem na płynny grunt, tzw. kurzawkę uniemożliwiającą osadzenie płyty fundamentowej. Pozwany wykonał zabezpieczenie wykopu. Wykonanie budynku pompowni zgodnie z projektem okazało się niemożliwe. Stąd też na podstawie wskazań geologa płytę fundamentową posadowiono w innym niż projektowanym miejscu.

W trakcie realizacji umowy pozwany wykonał roboty dodatkowe, nieobjęte wynagrodzeniem ryczałtowym, o łącznej wartości 392 626,21 zł brutto.

Pozwany zgłosił gotowość do odbioru inwestycji 15 lipca 2014 r., tj. po 258 dniach od umówionego terminu; opóźnienie to nastąpiło z przyczyn od niego niezależnych.

Pismem z 9 września 2014 r. gmina S. wezwała J. G. do zapłaty kary umownej w wysokości 1 153 262,58 zł w związku z zakończeniem realizacji umowy po 258 dniach opóźnienia. Pismem z 10 maja 2016 r. J. G. wezwał gminę S. do zapłaty kwoty 1 093 471,69 zł, na którą składała się należność w wysokości 413 917,69 zł z tytułu wykonanych robót dodatkowych a także należność w wysokości 679 500 zł z tytułu dodatkowo poniesionego kosztu funkcji czasu.

4. Sąd Apelacyjny podzielił ustalenia i ocenę Sądu Okręgowego zarówno co do powództwa głównego, jak i powództwa wzajemnego.

5. Powództwo główne dotyczące zapłaty kary umownej zostało uznane przez Sądy obu instancji za niezasadne, ponieważ opóźnienie w wykonaniu inwestycji wynikało z przyczyn, za które J. G. nie ponosił odpowiedzialności. Jak wskazał Sąd Okręgowy kara umowna stanowi odszkodowanie umowne i przysługuje wierzycielowi jedynie wtedy, gdy niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy jest następstwem okoliczności, za które dłużnik ponosi odpowiedzialność. Zakres odpowiedzialności z tytułu kary umownej pokrywa się z zakresem ogólnej odpowiedzialności kontraktowej dłużnika, który zwolniony jest od obowiązku zapłaty kary, gdy wykaze, że niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania było następstwem okoliczności, za które nie ponosi odpowiedzialności. Sądy obu instancji uznały, że zgromadzony materiał dowodowy, a zwłaszcza opinia biegłego sądowego potwierdza, że opóźnienie w zakończeniu wykonania umowy zostało wywołane okolicznościami nieobciążającymi wykonawcy.

6. Za uzasadnione, w zakresie wynikającym z opinii biegłego sądowego, Sądy obu instancji uznały powództwo wzajemne, w którym J. G. domagał się zapłaty za wykonanie robót dodatkowych nieobjętych wynagrodzeniem ryczałtowym. Sąd Okręgowy wskazał, że wynikająca z art. 632 k.c. niezmiennność wynagrodzenia ryczałtowego odnosi się tylko do przedmiotu świadczenia wykonawcy, które strony umownie oznaczyły. W przypadku jego zmiany rygory związane z ryczałtowym określeniem wynagrodzenia przestają wiązać strony, a spełniający takie świadczenie wykonawca może skutecznie ubiegać się o wynagrodzenie dodatkowe. Sądy obu instancji uznały, że gdy dochodzi do wykonania prac dodatkowych stanowiących korzyść majątkową dla zamawiającego bez dokonania przez strony stosownej zmiany umowy, dopuszczalne jest żądanie przez wykonawcę zapłaty za wykonane roboty na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Pomimo niemożności uznania wykonania spornych prac za roboty dodatkowe w rozumieniu umowy stron, z uwagi na niezawarcie odpowiedniego aneksu, Sąd Okręgowy uznał, że gmina S. wzbogaciła się kosztem J. G.. Sąd Apelacyjny zaakceptował ustalenie Sądu Okręgowego, że korzyść gminy S. wynika z zaoszczędzenia wydatków na wykonanie prac dodatkowych, których wartość została wyliczona w opinii biegłego sądowego na łączną kwotę 392 626,21 zł.

7. Skargę kasacyjną od wyroku Sądu Apelacyjnego wniosła gmina S., zaskarżając go w części, tj. w zakresie dotyczącym powództwa wzajemnego, wnosząc o jego uchylenie i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania.

8. Skarżący zarzucił naruszenie prawa procesowego, które to uchybienie miało istotny wpływ na wynik sprawy, tj.:

1) art. 233 § 1 oraz art. 378 § 1 i art. 382 w zw. z art. 391§ 1 k.p.c. polegające na nierozpoznaniu przez Sąd Apelacyjny wszystkich zarzutów podniesionych przez pozwanego w apelacji, w szczególności zarzutu, że wartość ustalonych przez pracowników stron prac zrealizowanych przez powoda wzajemnego przekracza jedynie o kwotę 190 551,46 zł wartość wynagrodzenia ryczałtowego oraz przyjęciu przez Sąd drugiej instancji za własne oczywiście wadliwych ustaleń faktycznych Sądu Okręgowego oraz dokonaniu własnych ustaleń z naruszeniem przepisów postępowania, w szczególności bez jakichkolwiek merytorycznych rozważań w tej

kwestii, w sytuacji gdy zarzuty apelacji obejmowały przede wszystkim sprzeczność ustaleń Sądu pierwszej instancji ze zgromadzonym materiałem dowodowym, co skutkowało tym, że zarzuty apelacyjne w ten sposób nie zostały w istocie rozpoznane, w szczególności nie ustalono jakie prace były objęte projektem a zatem i wynagrodzeniem ryczałtowym;

2) art. 233 § 1, art. 391 oraz art. 378 § 1 i art. 382 k.p.c. polegające na tym, że dokonana przez Sąd drugiej instancji ocena materiału dowodowego jest istotnie wadliwa i sprzeczna nawet z dokumentami przedłożonymi przez powoda wzajemnego, w szczególności z przyjętym przez Sąd za podstawę ustaleń „kosztorysem powykonawczym”, w którym pracownicy stron w tym powoda wzajemnego stwierdzają, iż prace uznane, jako dodatkowe lub zamienne, były ujęte w projekcie i/lub w kosztorysie ofertowym;

3) art. 224, 227, 232, 235² § 2, art. 241 w zw. z art. 391 § 1 i art. 382 k.p.c. przez wadliwe ich zastosowanie i bezzasadne odmówienie dopuszczenia dowodu z opinii innego biegłego oraz zaakceptowanie takiej decyzji Sądu Okręgowego, w sytuacji kiedy biegły (niebędący biegłym sądowym w chwili wydawania opinii) analizował dokumentację projektową niestanowiącą części zawartej umowy stron (załącznik do opinii), a mianowicie projekt zawarty w Specyfikacji Istotnych Warunków Zamówienia Publicznego (znak sprawy: [...]) z 20 lipca 2012 r. (to postępowanie zostało unieważnione), nie zaś projekt stanowiący część umowy zawartej z powodem wzajemnym, zamieszczonym w Specyfikacji Istotnych Warunków Zamówienia Publicznego (znak sprawy: [...])¹ oraz w oczywiste błędny sposób (odmiennie od dowodów samego powoda wzajemnego) ocenił treść „kosztorysu powykonawczego”, ustalając rzekomy zakres prac nieobjętych umową;

4) art. 224, 227 w zw. z art. 235² § 2, art. 241, 391 § 1 i art. 382 k.p.c. przez ich wadliwe zastosowanie i bezzasadne odmówienie dopuszczenia dowodu z przedstawionych przy apelacji dokumentów, mimo że stanowiły one jedynie przykładowo, uprzednio powołane, tylko inaczej wizualnie przedstawione, elementy będącej już dowodem w sprawie jako część Specyfikacji Istotnych Warunków Zamówienia Publicznego (znak sprawy: [...])¹, zgłoszonej jako dowód w pozwie, pozwie wzajemnym oraz w odpowiedzi na pozew wzajemny, łącznie ze wskazaniem

w treści Specyfikacji Istotnych Warunków Zamówienia Publicznego miejsca dostępności pełnego projektu.

9. Skarżący zarzucił również naruszenie prawa materialnego, tj.:

1) art. 405 k.c. przez jego zastosowanie, mimo że:

a) strony wiązała umowa i to umowa, która regulowała także sposób postępowania w sytuacji zaistnienia okoliczności uzasadniających wykonanie robót dodatkowych i zamiennych oraz uzupełniających,

b) roboty określone jako dodatkowe lub zamienne objęte były w sposób oczywisty wynagrodzeniem ryczałtowym, co skutkowało niewłaściwym uznaniem, iż pozwana gmina S. wzbogaciła się bezpodstawnie kosztem powoda J. G. o wartość 392 626,21 zł,

c) J. G. zaoszczędził nie wykonując lub wykonując w mniejszym zakresie lub inaczej prace objęte wynagrodzeniem ryczałtowym wynikającym z zawartej umowy,

d) wartość wzbogacenia inwestora nie wyraża się wartością prac dodatkowych i zamiennych wykonawcy, w szczególności wartością nieprzekraczającą wartości wynagrodzenia ryczałtowego;

2) art. 405 k.c. przez jego nieprawidłowe zastosowanie na skutek nieuwzględnienia okoliczności, iż „rozmiar wzbogacenia inwestora ocenia się w kontekście porównania jak wartość tych prac zmieniała globalną sumę, ustaloną jako ryczałt za wykonanie przedmiotu umowy” i zasądzenie od pozwanej wzajemnie kwoty 392 626,21 zł, mimo że wartość robót dodatkowych i zamiennych spowodowała zwiększenie wartości zrealizowanego przedmiotu umowy jedynie o kwotę 190 551,46 zł;

3) art. 65 § 1 i 2 k.c. przez dokonanie niewłaściwej wykładni oświadczeń woli stron zawartych w umowie stron oraz „kosztorysie powykonawczym” i uznanie, że strona pozwana wzajemnie uznała ilość i wartość robót dodatkowych jako nieobjętych umową oraz okoliczność, iż prace te nie były objęte umową, mimo że pracownicy obu stron zgodnie ustalili, iż roboty te zasadniczo były objęte umową, a zatem wynagrodzeniem ryczałtowym;

4) art. 65 § 1 i 2 k.c. przez uznanie, że strony nie łączył stosunek umowny o uzgodnionym wynagrodzeniu ryczałtowym w zakresie wykonanych prac, określonych jako dodatkowe lub zamienne;

5) art. 632 k.c. przez jego niezastosowanie i zasądzenie na innej, niewłaściwej podstawie prawnej nienależnej kwoty 392 626,21 zł, z pominięciem podstaw do zmiany wynagrodzenia ryczałtowego, mimo że powód wzajemny wykonał tylko roboty przewidziane umową, ale w różnej ilości lub w innym zakresie.

10. W odpowiedzi na skargę kasacyjną J. G. wniósł o oddalenie skargi kasacyjnej oraz zasądzenie kosztów postępowania kasacyjnego.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

11. Odnosząc się, w pierwszej kolejności, do zarzutów naruszenia prawa procesowego należy podkreślić, że podstawą skargi kasacyjnej nie mogą być zarzuty dotyczące ustalenia faktów lub oceny dowodów (art. 398³ § 3 k.p.c.), a Sąd Najwyższy jest związany ustaleniami faktycznymi stanowiącymi podstawę zaskarżonego orzeczenia (art. 398¹³ § 2 k.p.c.).

12. Kluczowa dla skargi kwestia robót dodatkowych nieobjętych wynagrodzeniem ryczałtowym wymaga uprzedniej oceny zgromadzonych w sprawie dowodów, będących podstawą ustaleń faktycznych, a więc jest to kwestia usuwająca się spod kontroli sądu kasacyjnego (zob. postanowienie SN z 22 kwietnia 2024 r., I CSK 219/23). Zarzuty skarżącego dotyczące naruszenia art. 227, 232 i 233 k.p.c. nawiązują wprost do ustaleń faktycznych Sądów *meriti*, a skarżący stara się w ten sposób podważyć te ustalenia, co jest niedopuszczalne na etapie rozpoznawania skargi kasacyjnej, ponieważ spór o ocenę poszczególnych dowodów i ustalenie stanu faktycznego nie może być przenoszony do postępowania przed Sądem Najwyższym (zob. wyroki SN: z 13 lipca 2022 r., II PSKP 104/21; z 27 września 2023 r., II PSKP 26/22).

13. Wadliwe okazały się również zarzuty kasacyjne dotyczący naruszenia art. 224, 235² § 2 i art. 241 k.p.c. zarówno w zakresie odmowy dopuszczenia przez Sąd pierwszej instancji dowodu z opinii innego biegłego sądowego, jak i odmowy dopuszczenia dowodu z dokumentów przez Sąd drugiej instancji, ponieważ postępowanie przed sądem pierwszej instancji nie jest przedmiotem kontroli

kasacyjnej, a podstawę oddalenia wniosków dowodowych w postępowaniu apelacyjnym stanowił art. 381 k.p.c., który nie został w ogóle powołany przez skarżącego.

14. W judykaturze jednolicie przyjmuje się, że sąd drugiej instancji może przyjąć za własne ustalenia faktyczne sądu pierwszej instancji. Akceptując ocenę dowodów dokonaną w pierwszej instancji, sąd drugiej instancji nie ma obowiązku przytaczania przyczyn, dla których poszczególnym dowodom przyznano albo odmówiono mocy dowodowej. Może poprzestać w tej mierze na uznaniu za własne poczynionych ustaleń faktycznych (zob. postanowienie SN z 18 marca 2024 r., I CSK 170/23).

15. Należy podkreślić, że z ustanowionego obowiązku rozpoznania sprawy w granicach apelacji nie wynika konieczność osobnego omówienia przez sąd drugiej instancji w uzasadnieniu wyroku każdego z argumentów apelacji. Za wystarczające należy uznać odniesienie się do sformułowanych w apelacji zarzutów w sposób wskazujący na to, że zostały one przez sąd drugiej instancji w całości rozważone przed wydaniem orzeczenia (zob. postanowienie SN z 25 stycznia 2024 r., I CSK 6269/22).

16. Stąd też chybione okazały się zarzuty kasacyjne dotyczące naruszenia art. 378 § 1 i art. 382 k.p.c., ponieważ Sąd Apelacyjny prawidłowo przyjął za własne ustalenia faktyczne Sądu Okręgowego oraz wyczerpująco odniósł się do zarzutów apelacyjnych skarżącego.

17. Przechodząc do oceny zarzutów naruszenia prawa materialnego należy wskazać, że w orzecznictwie Sądu Najwyższego (zob. wyroki SN: z 29 kwietnia 2005 r., V CK 537/04; z 5 grudnia 2006 r., II CSK 327/06) ugruntowane jest stanowisko, że przepisy o zamówieniach publicznych nie uchybiają przepisom kodeksu cywilnego o bezpodstawnym wzbogaceniu, a uzyskana przez zamawiającego korzyść majątkowa podlega zwrotowi na podstawie art. 405 k.c. (w braku umowy) lub art. 410 k.c. (w przypadku nieważności umowy).

18. Sądy *meriti* trafnie przyjęły, że wynagrodzenie ryczałtowe (art. 632 k.c.) ustalone w umowie o roboty budowlane zawartej w trybie przepisów o zamówieniach publicznych nie jest rozwiązaniem gwarantującym zamawiającemu ograniczenie

kosztów planowanej inwestycji do kwoty ustalonego wynagrodzenia. Wynagrodzenie to stanowi bowiem ekwiwalent za wykonanie oznaczonych robót. Uzgodniona kwota wynagrodzenia ryczałtowego odnosi się wyłącznie do ustalonego przez strony zakresu świadczenia, co wymaga dokładnej wiedzy wykonawcy co do zakresu, rozmiaru i ilości robót (zob. postanowienie SN z 30 marca 2023 r., I CSK 3071/22).

19. Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym skargę kasacyjną podziela pogląd, że konstrukcja wynagrodzenia ryczałtowego nie wyklucza żądania przez przyjmującego zamówienie wynagrodzenia za prace nieobjęte umową (zob. wyrok SN z 9 października 2014 r., I CSK 568/13). Zdarza się bowiem, jak w niniejszej sprawie, że dochodzi do wykonania stanowiących korzyść majątkową dla zamawiającego prac dodatkowych (nieobjętych umową), bez dokonania przez strony stosownej zmiany umowy. W takich wypadkach dopuszczalne jest żądanie przez wykonawcę zapłaty za wykonane roboty na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 405 k.c.).

20. Sądy *meriti* prawidłowo zakwalifikowały roszczenie pozwanego (powoda wzajemnego) jako żądanie oparte na art. 405 k.c., ponieważ roboty, za które domagał się zapłaty nie były objęte umową, co wynika wyraźnie z opinii biegłego sądowego. Tym samym roboty te nie mogły być ujęte w umówionym wynagrodzeniu ryczałtowym. Sądy *meriti* nie zasądziły wynagrodzenia, lecz orzekły o zwrocie bezpodstawnie uzyskanej korzyści majątkowej, której wysokość również wynika jednoznacznie z opinii biegłego sądowego.

21. Treść umowy zawartej przez strony 17 kwietnia 2013 r. została zinterpretowana przez Sąd Apelacyjny zgodnie ze wskazówkami zawartymi w art. 65 § 2 k.c. Przeprowadzona przez ten Sąd analiza przedmiotu umowy, w świetle zgromadzonego materiału dowodowego (a zwłaszcza opinii biegłego sądowego), doprowadziła do poprawnego logicznie wniosku, że roboty, za które domagał się zapłaty pozwany (powód wzajemny), nie były objęte zakresem umowy.

22. W pozostałym zakresie zarzuty naruszenia prawa materialnego są niedopuszczalne, ponieważ pośrednio kwestionują ustalenia faktyczne Sądów *meriti*, co – jak już zostało wcześniej wskazane – jest wyłączone w postępowaniu kasacyjnym zgodnie z art. 398¹³ § 2 k.p.c.

23. W związku z powyższym niezasadne okazały się zarzuty skarżącego dotyczące naruszenia prawa materialnego, skoro Sąd Apelacyjny prawidłowo zinterpretował i właściwie zastosował art. 65, 405 i 632 k.c.

24. W tym stanie rzeczy Sąd Najwyższy, na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c., oddalił skargę kasacyjną. O kosztach postępowania kasacyjnego orzeczono zgodnie z art. 98 § 1 i 3 k.p.c. w zw. z § 2 pkt 7, § 10 ust. 4 pkt 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie.

Krzysztof Grzesiowski

Mariusz Łodko

Marcin Łochowski

[SOP]

[ms]